

Emlékezzünk – 1956

■ Hatvan éve történt.

És több mind három évtizeden át a vasfüggönyön belül csak a hóhérai által homlokára sütött „ellenforradalom” néven volt ajánlatos említeni.

Igazából csak a mártír-miniszterelnök, Nagy Imre és társai újratemetése, s a kommunista rendszerek 1989-ben bekövetkezett összeomlása után kezdte megtalálni helyét abban a Pantheonban, amit „a nemzet emlékezete”-ként szoktunk emlegetni. Kezdték hozzáférhetővé válni a tények, amelyeket szorgos történészek elénk tártak, évről évre, sőt évfordulóktól függetlenül megemlékeztünk az 1956-os magyar forradalomról és a leverését követő megtorlásokról, azok hőseiről és áldozatairól, emlékművek, emléktáblák kerültek Magyarország-szerte, de a határokon túl is, amelyeknél megállhatott a járókelő, és egy szál virágot helyezett el a kegyelet jeléül.

A Szabadság olvasói is sok mindenre visszaemlékezhetnek mind-ebből: Gál Mária interjúira az október 23-i évfordulónak szentelt első számból, Gagyi Balla István közleményeire a Bolyai Egyetem 1956. októberi napjairól, a Kolozsvár magyarsága által megélt forradalmas napoktól, Fülöp Sándor, Pálczer Károly és mások visszaemlékezéseire, Kusztoz Endrének a forradalom napjaiban Budapesten készült rajzaira Sümei György közleményében – és ez csak néhány cím a sokból.

Csak hogy a „nemzet emlékezete” két elemből tevődik össze: az egyik az, amit az írott történelem tartalmaz, könyvtárakból, levéltárakból előkerült, feltárt és feldolgozott dokumentumok, tanulmányok, könyvek ma már könyvtáryivá sokasodott anyaga. A másik viszont az, amit apáról fiúra adnak tovább a nagy időket is átéltek emberek, a „maradvák számára” – ahogy egy 18. századi erdélyi emlékiró megfogalmazta.

A múltban történtek áthagyományozásának ez az eleme azonban közel három és fél évtizeden át nem működött, nem működhett. Sokszor még a családtagjaink előtt is hallgatnunk kellett arról, amit átélünk – nem feltétlenül a szabaduláskor aláíratott „hallgatási nyilatkozat” megszegésének következményeitől tartva, hanem szeretteinket kímélve a lelkiüket még utólag is megviselő „tudás”-tól.

Negyedszázada is elmúlt, hogy ez a tilalom (félelem) is elmúlt, akárcsak a múlt tudós kutatói elé állított tiltás. Unokáink már olvashatják, hallgathatják az 1956-ról szóló történeteket, nézhetik a TV-ben a filmeket. De vajon pótolhatja-e ez a „nemzet emlékezete”-ben a sok évtizedes kiesést, a magyar történelem egyik legkiemelkedőbb eseményéről való kényszerű hallgatást, a lélekvilágoló hamisítást?

Történelmünk másik nagy eseményével, az 1848-as forradalommal és a szabadságharcra való összehasonlítás ebből a szempontból is magától kínálkozik. Világos után még tíz évnek sem kellett eltelnie, és megbukott a szabadságharc leverését követő Bach-rendszer, s elődeink elődei joggal mondhatták a költővel: „...megadhatjuk a bért./ Áldozhatunk könnyel a kiontott vérért.” De a szovjet tankokkal eltíport '56-os magyar forradalom után több mint három évtizeden át nemzedékek éltek hallgatásban és hazugságban.

Október 23-a mostani kerek évfordulóján – de attól függetlenül is – fel kell tennünk a kérdést: vajon meglelte-e igazi helyét a nemzet emlékezetében az, ami 1956-ban és ami azután történt? Vajon a megemlékezés, a kegyelet aktusai át tudták-e törni a hallgatás falát, a napjainkban felnövekvő nemzedékben a rendszerváltást követő idők megannyi más irányú kihívását? Tudunk-e ma úgy ünnepelni, hogy az ünnepelés ne csak egy megható pillanat, ne bizonyos polgári kötelességek „letudása” legyen? Hanem illeszkedjék bele a „nemzet emlékezete” helyreállításába abba a folyamatába, amely nélkül jövő nem építhető.

Mert a múlt – ahogy valamikor Mikó Imre írta – „...nem mögöttünk van, hanem alattunk. Azon állunk.” És nem mindegy, hogy a jövő – a mostani fiatalok és az ezután következő nemzedékek jövője – a túlélésé avagy a megmaradásé lesz.

Dávid Gyula

'56 történetének „fehér foltjai”

„Sokak számára máig nem világos, hogy a Kreml urai biztosra mentek, amikor 1956. november elején második fegyveres intervenciójukat megindították. Arról is számtalan dokumentum áll a rendelkezésünkre, hogy a külvilág nagyfokú szolidaritása ellenére a »civilizált Nyugat« urai lényegében elárulták a fellázadt magyarokat, Jalta és Potsdam állítólagos (valójában ebben a formában sohasem létező) clausuláira hivatkozva.

'56 történetét kutatva mégis jócskán talákoztunk besatírozatlan »fehér foltokkal«.”

Kun Miklós

Az összefogás elmaradása és annak ára

„A nemzetközi – kommunista – táboron belüli, 1953-ban kezdődött enyhülés éppen a visszajára sült el Romániában, nem viszonylagos nyitást eredményezett, hanem a legdurvább bezárkózásnak, a mai mércével mérve már-már észak-koreai típusú személyi kultuszra épülő »nemzeti« szocializmusnak-kommunizmusnak ágyazott meg. Minek köszönhető az, hogy miközben Romániában, Erdélyben tényleges forradalmi megmozdulás nem történt, a megtorlás mégis tömegeket érintett?”

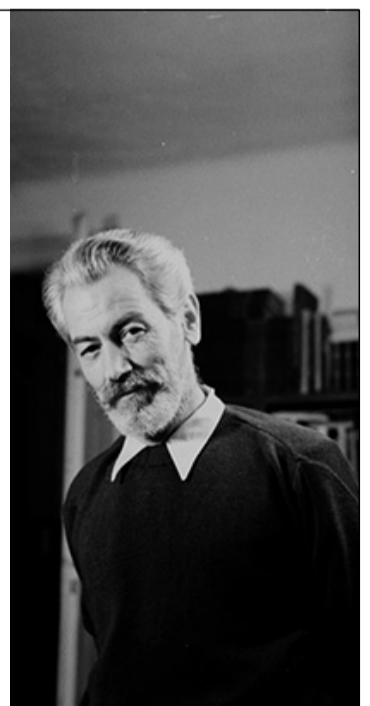
Gál Mária

Idősebb Berkó Pál 1956-os fotói

„A masina gyakorlatilag a háború után is mindig vele volt. Saját kazettái voltak, ezekben csévelte be paplan alatt vagy az elsötétített fürdőszobában a sötétkamra-töltésű filmeket, amelyekből mindig tartott otthon 10-20 tekercsnyt.

1956 októberében az Állami Gazdaságok Szerelő- és Segédipari Vállalat igazgatója volt, szolgálati kocsival, sofőrrel. (...) A Szentkirályi utca 22-24-ben laktunk. Abban a házban, amelyiknek a földszintjén, a Bródy Sándor utca sarkán, a patika működik, alig 50 méterre a Rádiótól.”

ifj. Berkó Pál

Az összefogás elmaradása és annak ára

Huszonhat évvel ezelőtt, a rendszerváltás utáni első októberben, amikor végre szabadon beszélhettünk és írhattunk a magyarországi 1956-os forradalomról, illetve annak erdélyi vetületeiről, még az volt a kérdés, mi is történt valójában, mennyire érintette vagy nem érintette az erdélyi ma-

gyarságot mindaz, ami Magyarországon történt. Ma már tudjuk, mi történt, bár tisztázatlan momentumok még mindig akadnak. De ma már elegendő információnk van ahhoz, hogy megtegyük a következő lépést, és megpróbáljunk választ keresni a miértekre is.

kongresszusára is, amely érezhető enyhülést hozott az addigi tömeges politikai üldözésekben, ez év tavaszán kérte Dej Hruscsovtól a szovjet csapatok kivonását, és kapta meg az elvi jóváhagyást is november 7-én. (Igaz ugyan, hogy a tényleges csapatkivonásra csak a magyar forradalom leverésében nyújtott román segítség után került sor).

Az egyik, utólag leglényesebbnek bizonyuló intézkedés viszont a román értelmiség addig üldözött, vagy legalábbis mellőzött rétegével való kiegyezési kísérlet volt. 1955 nyarán rehabilitáltak számos, a Román Tudományos Akadémiából 1948-ban kizárt tagot, majd ugyanez a nyitás következett 1956 elején az íróársadalomban is. Több korábban nacionalistaként betiltott író, költőt rehabilitáltak (köztük Octavian Gogát és Liviu Rebreanut). Ezzel a kiegyezéssel új támogatói bázist szerzett a hatalom, új legitimációs keretet teremtett, megnyerte a nacionalista, konzervatív, orosz- és sok esetben magyarelles jobboldali értelmiség támogatását is.

Stefano Bottoni *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956-1959)* című tanulmányában az eset kapcsán úgy fogalmaz, hogy mindez „arra engedhetett következtetni, hogy az új rendszer immár nem megsemmisíteni, hanem saját szabályai szerint integrálni kívánja a döntően kommunista- és oroszellenes, polgári származású régi román értelmiséget”. És ez sikerült is, legalábbis átmenetileg, hiszen 1956-ban, amikor a szomszédos ország forrongott, amikor orosz tankok fojtották vérbe a magyar forradalmat, a román vezető értelmiség néma maradt, és a román diáksággal ellentétben, semmiféle szolidaritást nem mutatott. Nyilván részben azért, mert a konzervatív réteg hálás volt a pártvezetésnek a kiegyezésért és a nemzeti színezetű fordulatért, részben pedig azért, mert a baloldal maga is hitt még a szocializmus eszméjében. Am mindenekelett azért, mert míg az ifjúságban még nem, vagy nem annyira, bennük – mindkét oldalon – igenis munkálkodtak a sztereotípiák, az ország egységéért érzett aggodalom egyaránt felülírta a szolidaritást és az új rendszer iránti fenntartásokat. Ez az aggodalom, amelyet a kommunista párt- és államvezetés is osztott, néma egységbe kovácsolta a román vezető értelmiséget, de a lakosságot is. Túl közeli volt még a II. bécsi döntés emléke, az 1944. őszi tűzszüneti egyezmény kitétele, amely ugyebár úgy szólt, hogy „Erdély vagy annak legnagyobb része kerüljön vissza Romániához”, vagy az észak-erdélyi román közigazgatás ideiglenes kitiltása (1944. november–1945. március) a szovjet katonai vezetés által.

A román diákság viszont nem mindenhol maradt passzív. A kolozsvári magyar diákgyűlések összehívása, memorandumok kidolgozásának egybeesése a magyar forradalom napjával pusztán véletlen, ám a temesvári műszaki egyetem diákjainak utcára vonulása október 30-án, a karhatalommal való szembefordulása viszont már a

NAGY GYULA/FORTEPAN

■ Romániai/erdélyi viszonylatban mindenekelett arra próbálok választ adni, minek is köszönhető az, hogy a nemzetközi – kommunista – táboron belüli, 1953-ban kezdődött enyhülés éppen a visszájára sült el Romániában, hogy nem viszonylagos nyitást eredményezett, hanem a legdurvább bezárkózásnak, a mai mércével mérve már-már észak-koreai típusú személyi kultuszra épülő „nemzeti” szocializmusnak-kommunizmusnak ágyazott meg. Minek köszönhető az, hogy miközben Romániában, Erdélyben tényleges forradalmi megmozdulás nem történt, a megtorlás mégis tömegeket érintett? Miért késleltetve került sor a tisztogatásra, miért nem a forradalom napjaiban, heiteiben vagy netalán az azt közvetlenül követő időszakban?

De az 1989-es decemberi forradalom fényében jogosan merül fel az a kérdés is, hogy 1956-ban miért Temesvár volt az egyetlen város, ahol utcára vonultak a tüntetők, ahol a diákság memorandumjait túlléptek az egyetemeket, egyetemistákat érintő sajátos problémákon, és általános társadalmi, politikai kéréseket is megfogalmaztak? Miért nem valamely magyar többségű városban került erre sor, és miért maradt el a magyar többségű vagy magyar kulturális központoknak tekinthető városok értelmiségi elitjének az együttműködése, közös kiállása a magyar forradalom mellett? Miért nem próbált meg bármilyen összehangolt akciót tető alá hozni a magyar és a román diákság? 1989-ben románok és magyarok közösen léptek fel a Ceausescu-rezsim ellen. Mi-

ért maradt el ez 1956-ban, holott a sérelmek már akkor is tagadhatatlanul azonosak voltak, és a budapesti események mindkét népben reményt ébresztettek? Mi írta felül mindezt és tette lehetővé, hogy a magyar forradalom a lehető legjobb ürüggyé váljon Gheorghe Gheorghiu-Dej és környezete számára ahhoz, hogy megalapozza Nicolae Ceausescu leendő hatalmának melegágyát, és kikövesse számára az utat az „aranykor” felé?

A válaszok ma már eléggé tisztán kirajzolódnak, mint ahogy az a szomorú következtetés is, hogy tényleg igaza volt Victor Hugónak, amikor azt írta: „A történelem nem tanít meg semmire – csak megbünteti, ha nem tanulunk belőle.” 1956 és elszalasztott lehetősége elég jó intő példa lehetett volna az erdélyi

együttélő nemzetiségeknek arra, hogy az egymás iránti bizalmatlanság feladása nélkül mindig kijátszható eszközök maradnak a hatalom kezében, mint ahogy az erdélyi magyarság számára is örök emlékeztetőül szolgálhatna arra, hogy a regionális rivalizálás sehová nem vezet. De nem lett az, amint azt a rendszerváltás utáni immár több mint negyedszázad is bizonyítja.

Az 1956-os magyar forradalom október 23-i kirobbanása váratlanul érte a román párt- és államhatalmat, de utólag visszatekintve megkockáztatható, hogy talán a lehető legjobb pillanatban. 1956 nyarán a román kommunizmus legenyhébb pillanatait élte, s mindez a nemzetközi kontextusban, a hruscsovi nyitás fényében azt a csálóka reményt éltette a korabeli véleményformáló értelmiségben, hogy tizenegy év tévelygés után valóban az „emberarcú” szocializmus évei következnek.

Bár Romániában Sztálin halála után nem a személyi kultusz lebontása kezdődött, mint a környező országokban, hanem épp annak ellenkezője, 1956 őszi ez még nem látszott. Gheorghiu-Dej 1952-ben lett a Román Munkáspárt mindenható vezetője, miután a belső tisztogatás során végképp félreállította a korábbi internacionalista vezetőket – Ana Paukert és Vasile Lucát –, és Petru Grozától is átvette a miniszterelnökséget. Fokozatosan olyan intézkedések sorozatát fogantatosította, amely minden gazdasági, szociális probléma ellenére, számára egyre szélesebb román társadalmi támogatottságot biztosított.

Az igazi fordulópontot 1955 jelentette. Románia ebben az évben lett az ENSZ tagja, ebben az évben került sor a párt második

BERKÓ PAL

represszió tudatában, annak fellalásával történt.

Románia 1956 júniusában, a prágai értekezleten kérte felvételét a nemzetközi diákszövetségbe. A kérést elutasították, mivel Romániában akkor még nem léteztek az egyetemi diákszövetségek (diákszakszervezetek voltak), a tagság feltétele pedig a demokratikusan, alulról-felfelé építkező szervezetek léte volt. Ezért született meg júniusban a vonatkozó pártirányítva, ezért kezdődött ősszel a tanév a diákszövetségek megalkotásával és azok programjainak kidolgozásával. Nyilván véletlen egybeesés, hogy például a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán épp október 24-re hívták össze a gyűlést, az viszont már a 23-i magyarországi események hatása, hogy a tervezett húsz helyett száz diák jelent meg, és a lanya, formális értekezlet helyett pedig a magyar forradalommal szolidarizáló, merész, de a diákság problémáin nem túlmenő memorandum állt össze.

A Bolyai Egyetemen október 5-re hívták össze a gyűlést, az időzítés nyilván korábbi volt. A bolyaisok memorandumát összeállító Várhegyi István és az azt jóváhagyó diáknapács tagjai (Kelemen Kálmán, Koczka György, Nagy Benedek, Gyöngyösi Gábor) is a vádlottak padjára került, holott a diákság „égető problémáinak” dokumentumba foglalása tulajdonképpen a párt által tűzoltás céljából Kolozsvárra küldött Miron Constantinescu miniszterelnök-helyettes felszólítására történt. (Constantinescu november 5-én a Diákházban értékelte és magyarázta a magyarországi eseményeket, ekkor kérte a „diákság kompetens vezetőit” a problémák feltárására, a párt- és államvezetés elé terjesztésére.) A kérések feszítették ugyan a kereteket, de összességükben sem rendszerellenesnek, sem nacionalistának nem mondhatók.

Az együttérzés azonban nyilvánvaló volt, mint ahogy annak veszélye is, hogy a szomszédos ország történései dominóeffektusba torkollnak. A kolozsvári diákkezdeményezések (de a temesváriak és bukarestiek is) elszigeteltek maradtak, a hatalom igen eredményes taktikát folytatott ahhoz, hogy már csírájában megöljenek minden veszélyes megmozdulást, összefogást. Az nem igaz, hogy a román diákság vagy a román lakosság nem tekintett volna szimpátiával a magyar forradalomra, de a reviz-

zionizmus felmelegített rémképe elég volt ahhoz, hogy mindez másodrendűvé váljon. A Bolyai és a Babeş egyetemek magyar és román diákjainak tervezett közös utcai felvonulása többek között ezért, illetve a rémhíreknek köszönhetően maradt el. A magyar diákok körében elterjedt az a hír, hogy a közös felvonuláson az első sorban vonuló magyarok a Securitate mesterlövészeinek célpontjai lesznek.

Temesváron mindez azért nem működött, mert sokkal harmonikusabb és feszültségmentesebb volt (akkor is) a nemzetiségek viszonya, s az együttműködés természetes(ebb) volt.

Az erdélyi magyar értelmiség látványosabb és egységesebb kiállását a forradalom napjaiban más okok akadályozták meg. Többek között, és talán legnagyobb mértékben, a regionális rivalizálás, a Magyar Autonóm Tartományon belüli és az azon kívüli, Kolozsvár központú értelmiség közötti feszültség (a melyik legyen a magyar kulturális központ, Kolozsvár vagy Marosvásárhely vitája), amelynek remineszcái máig fel-felbukkannak a Székelyföld – területi autonómia diskurzusok kapcsán. De nem kevésbé fontos tényező az sem, hogy míg a román értelmiség számára 1955–1956 a nyitás éve volt, a magyarság épp az ellenkezőjét tapasztalhatta, ami nagyfokú elbizonytalanodást hozott. 1952-ben ugyan létrejött a Magyar Autonóm Tartomány, de 1953 januárjában megszüntették az egyetlen magyar érdekvédelmi képviselőt, a Magyar Népi Szövetséget, amely jól vagy rosszul, de egyedülként képviselte egységesen a magyar kisebbségi érdekeket. Még ugyanazon évben megszülettek a magyar oktatást hátrányosan érintő első döntések, megkezdődött az MNSZ által kialakított országos magyar intézményhálózat lassú felszámolása, arra hivatkozva, hogy az autonóm terület létrehozásával minden magyar kisebbségi gond orvosolásra lett. A régi konzervatív magyar értelmiséget nem rehabilitálták, a vezető baloldali elit – a Balogh Edgár korosztálya – kezdett elbizonytalanodni, az új, ifjú értelmiség, az 1930-as években születettek még fenntartásokkal ugyan, de akartak hinni a szocializmusban (beleértve a szocialista nemzetköziség nemzetiségi problémákat orvosló álmát is).

A jóval később kezdődő tömeges meghurcolások, a börtö-

BERKÓ PÁL

nők feltöltése magyar és román úgyszemint ötvenhatosokkal pedig annak volt köszönhető, hogy a pártvezetés megtalálta a módját, hogyan fordítsa saját javára a magyarországi eseményeket. A forradalom napjaiban még azt kérték a belügyi szervektől, tartózkodjanak minden olyan intézkedéstől, amelyek a magyar és a német lakosságot provokálnák, ám 1957-től kezdődően egészen 1959-ig éppen a kisebbségi lakosság, illetve a román jobboldal maradványainak soraiban rendeztek tömeges tiszogatást. A késleltetett reakció annak is következménye volt, hogy éppen 1956 tavaszán kezdődött a belügyi szervek és a hírszerzés átszervezése, aminek nyomán több ezer tisztet és altisztet bocsátottak el, s több ezer besúgót dekonspiráltak. Ez meggyengítette a szolgálatokat, amelyeknek kellett némi idő a talpra álláshoz. Ami azonban 1959-ig tökéletesen sikerült, az így létrejött Securitate már méltó elődje lett Ceauşescu titkosszolgálatának. A magyar forradalom pedig kiváló ürügyet szolgáltatott Gheorghiu-Dej és környezete számára a tisztogatáshoz, a nemzeti bezárkózáshoz és a máshol éppen véget érő sztálinista típusú személyi kultuszra épülő kommunista diktatúra alapjainak letételéhez. Mindez azonban nem sikerülhetett volna a nemzetiségek közötti bizalmatlanság felszítása és a magyar revizionizmus rémképének újraélesztése nélkül.

Gál Mária

NAGY GYULA/FORTEPAN

NAGY GYULA/FORTEPAN

NAGY GYULA/FORTEPAN

NAGY GYULA/FORTEPAN

BERKÓ PÁL

Az 1956-os magyar szabadságharc és forradalom hatása a román társadalomra

■ Joszif Visszarionovics Sztálin váratlan halála 1953 májusában valódi sokkhatásnak számított, nyugtalanságot, ugyanakkor reményt is keltve, hiszen egyáltalán nem lehetett tudni, milyen irányba alakulnak majd a dolgok. E váratlan fordulatnak a hatása – ahogy azt megszokhattuk – csak késve érte el a román társadalmat.

A Romániában élő magyar kommunisták közül sokan komolyan tartottak attól, hogy a „kisebbségek oltalmazójának” eltűnésével ismét fellángol az agresszív román nacionalizmus. Egyesek pedig abban reménykedtek, hogy Magyarországnak sikerül békés úton valamiféle elégtételt vennie azért az igazságtalanságokért, amelyek Erdély vonatkozásában érték a világháború után.

Előtörték tehát az elrejtett visszafajtott indulatok, ilyen olyan híresztelések keltek lábra mind a románok, mind pedig a magyarok körében, de valamennyien a sztálinista-kommunista ideológia nyomásának enyhülésében, a szocializmus eszmerendszere által hirdetett alapértékekhez való visszatérésben reménykedtek.

Romániában a dolgok sokkal nehezkesebben mozogtak, míg a szomszédos Magyarországon beindulni látszott a politikai elit, az értelmiség reformja, és nemcsak egyéni szinten, hanem a társadalom egészében. A desztalinizáció tehát nem egyformán ment végbe a két országban, a szovjet csatlós államok közötti különbségek ilyen vonatkozásban egyre élesebben kiütözköztek. Nálunk meglehetősen sajátosan zajlott ez a folyamat. Egy valódi, hosszú távú liberalizáció helyett olyan nacionalista felhangoktól kísért folyamatok indultak be, amelyek nem sokban különböztek a sztálinizmustól, de amelyek jogal kellettek aggodalmat a nemzeti kisebbségek körében.

Amint addig is, a változásokot, a „beintést” Moszkvából várták, ami viszont késett az ottani hatalmi harcok miatt. Csak a szovjet kommunista pártnak 1956 februárjában sorra került XX. kongresszusát követő-

en vált világosabbá mind bel-, mind pedig külföldön, hogy milyen irányba is tart az unió. Az új politikai vezetés a marxista-leninista gyökerekhez való visszatérést hirdette, elítélve a sztálinizmust, mint a kommunista ideológia egyféle devianciáját. Nyikita Hruscsovnak a személyi kultuszt és a sztálinista terror éveiben elkövetett szörnyűségeket elítélő kongresszusi jelentése komoly hullámokat vert a testvérpártok körében is.

De amíg például Lengyelország és Magyarország fogékonyak bizonyult ezeket a jelzésekre, a román vezetés beteges szekretomániája miatt nálunk továbbra ismeretlenek maradtak a széles nyilvánosság előtt azoknak a kis fazonigazításokban kimerülő változásoknak a valós okai, amelyek jelentőségét egyesek épp a hiányos információk miatt hajlamosak voltak túlértékelni. Sokan még mindig reménykedtek a pozitív változásokban, még akkor is, ha ezeket Moszkva diktálta.

Romániában az volt az alapelv, hogy minden változást a lehető legnagyobb körültekintéssel kell véghezvinni. Valahányszor ugyanis a Román Kommunista Párt tett egy-két bátortalan lépést az enyhítés irányába, azoknak rendszerint olyan következményei voltak, ami óvatosságra intette a pártvezetést. Elég csak a Jar-ügyre gondolni, amelyből egyértelműen kiderült, hogy a legkisebb „elhajlásért” is brutális megtorlás jár. Vagy a közös román–magyar konföderáció létrehozását, a többpártrendszer bevezetését kezdeményező Szoboszlav Aladár római katolikus lelkész kísérletére, amelyet a rendszer megdöntését célzó „fegyveres felkelésnek” minősítettek. A résztvevőket 1956 őszén letartóztatták, többük esetében halálos ítélet született, másokra néhez börtönévek vártak.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusán megszabott új irány a romániai magyarság vonatkozásában is éreztette hatását: az RKP 1955-ös II. kongresszusa óta használt „nemzeti kisebbség” fogalmat felváltotta az „együttélő nemze-

tiségek” meghatározás. Ez pozitív tartalmi változást is jelentett, ami a hagyományok, az identitás, az anyaországgal való történelmi kapcsolatok ápolását illette.

Egyféle nyitásra került tehát sor a magyar kisebbség irányába. 1956 szeptemberében a központi pártbizottság politikai bürojának ülésén számos olyan javaslatot fogadtak el, amelyek lényeges változásokhoz vezettek különösen kulturális téren. Ekkor élesztették például újra az Írószövetségben a magyar irodalommal foglalkozó bizottságot, amelynek élére Szeplényi Ferenc írószövetségi titkárt nevezték ki. Előírányozták, hogy a román kiadványok kiemelt teret szenteljenek a kisebbségek irodalmának, illetve, hogy a román nép – szerkesztés alatt levő – irodalomtörténete külön fejezetben foglalkozzon a magyarok irodalmának történetével. Kezdeményezték továbbá a magyar nyelvű kiadóhálózatok szélesítését, egyre több magyar nemzetiségű tanárt vettek fel a Bolyai Tudományegyetemre, sok magyart választottak ekkor a román akadémia tagjává is. Lehetővé vált különböző magyar történelmi évfordulók megünneplése, Ady Endréről egy Szilágy megyei települést neveztek el, ígéretet tettek a magyar iskolahálózat fejlesztésére, és tapasztalható volt egyféle törekvés az időközben félreállított, vagy épp bezárt régi magyar vezetők támogatásának visszanyerésére, köztük volt Balogh Edgár, Demeter János, Jordáky Lajos.

Ezt a nyitást igyekeztek azért ellensúlyozni is, pártgyűlések sokaságán sulykolták különösen az „együttélő nemzetiségek” tagjaiba a nacionalizmus elleni harc fontosságát. 1956. szeptember 26-án a Bolyai Tudományegyetem egyik pártgyűlésén Fazakas János – mintha Lucrețiu Pătrășcanu ismert kijelentésének parafrázálására törekedne – kifejtette: „mi először kommunisták vagyunk, és csak utána magyarok, románok vagy más nemzetiségűek. Arra a dilemmára, hogy egy pártaktivistának kihez kell lojálisnak lennie, csakis egy válasz létezik: a Román Munkáspárthoz. Ilyen-

formán nekünk „románul” kell viselkednünk” – hangzott.

Úgy tűnt tehát, hogy újraértékelődik a többség és kisebbség közötti viszony, a román vezetés nagyobb empátiával viseltetik a magyar kisebbség gondjai iránt. A valóságban azonban a magyarországi események, a kolozsvári és marosvásárhelyi magyar értelmiség váratlan mobilizálódásának láttán elbizonytalanodó bukaresti vezetés kirakatpolitikájáról volt szó. Amikor ugyanis a magyar értelmiségiek tételesen is megfogalmazták elégedetlenségüket a nemzeti kisebbségi politikát illetően, és Memorandum formájában eljuttatták Bukarestbe, ezt a kommunista párt elleni összeesküvésnek minősítették, s azonnal különbizottságot indítottak Kolozsvárra a helyzet kivizsgálására, a háborgók lecsillapítására. Három nap és három éjjel folyt a vizsgálat, szinte valamennyi erdélyi magyar értelmiségit berendelték.

A Memorandum támogatóit azonban nem sikerült megfélemlíteni, megosztani, az erdélyi magyar értelmiség összefogott, a pártvezetésen nemcsak a kisebbségeket érintő problémákat kértek számon, hanem a román társadalmat általában érintő gondokat, a súlyos gazdasági helyzetet, rugalmatlansággal vádolva a bukaresti csúcsvezetést, amely nem érti az idő szavát, nem hajlandó felismerni a szomszédos országokban (például Magyarországon) érlelődő változásokat. A magyarok rendreutasítása tehát épp fordítva sült el, a Miron Constantinescu, Fazekas János, Pavel Ţugui és Tiberiu Utan képviselő pártvezetés kénytelen volt különböző engedmények mellett elkötelezni magát, amelyek nagyrésze végül természetesen papíron maradt.

Az 1956 októberében Magyarországon kirobbant forradalom és szabadságharc jó ürügy volt a román pártvezetés számára ahhoz, hogy megszűrta a biztonsági intézkedéseket az esetleges rendbontási kísérletek megakadályozására. A nagyszámú magyar lakossággal rendelkező térségekbe, vagyis a potenciális „veszélyzónákba” Bukarestből delegáltak magas rangú párt tisztségviselőket, akiknek az volt a feladatuk, hogy csírájában elfojtsanak minden, magyarországi eseményekkel szolidarizáló akciót. Fazakas János Marosvásárhelyen, Miron Constantinescu Kolozsváron, Alexandru Sencovic pedig Nagyváradon tett eleget a pártfeladatnak.

Semmit nem bíztak a véletlenre. Ahogy az Budapesten is bebizonyosodott, az új eszmékre leginkább fogékony egyetemek számítottak a legnagyobb veszélyforrásnak a kommunista hatalom szemében. Október 25-én Miron Constantinescu berendelte a kolozsvári egyetem rektorait, prorrektorait és párttitkárait, hogy kiértékelje az előző nap eseményeit, a „nacionalista”, „huligán-fasiszta” elemek zavargását. A magyar forradalommal szolidarizáló, különben meglehetősen halovány szimpátiatüntetések úgy állították be, mintha ezek alapjaiban lehetetlenítenék el a ro-

mán és magyar nép „évszázados testvéri viszonyát”. Megtörténtek az első letartóztatások, nem véletlen, hogy valamennyien magyarok voltak, akik – Miron Constantinescu kijelentéseivel ellentétben – a román egyetemistákat is megpróbálták maguk mellé állítani.

Ahogy az a Román Kommunista Párt Központi Bizottságához küldött napi több telefonüzenetből is kiderült, Erdélyben mindenki a budapesti rádiót hallgatta, nemzetiségre és társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül, és kézzől kézre jártak a szolidarizálásra fel szólító szórólapok. A hatóságok kemény propagandakampányt indítottak, valamennyi intézményben párt- és szakszervezeti gyűléseket hívtak össze, ahol „feldolgozták” a magyarországi eseményeket, minden rendellenességet a nacionalista erők számlájára írva. Azokban a forró napokban igyekeztek nem az „ellenforradalomra” vagy a „szovjetellenességre” fektetni a hangsúlyt, hanem úgy állították be, hogy az igazi veszélyforrást az Erdély elszakításán mesterkedő „nacionalista és ellenséges erők” jelentik.

Az elképzelés az volt, hogy ha Romániában rossz irányba mennek a dolgok, bevetik a nemzetiségek összeugrasztásának jól bevált stratégiáját, és így próbálják menteni a kommunista hatalmat. Bukarest félelmei megalapozottaknak tűntek, hiszen a Bolyai Tudományegyetem november 2-ai pártgyűlésén pártellenes felszólalások hangzottak el. Miron Constantinescu, az RKP KB képviselője nyílt fenyegetésekbe bocsátkozott: felszámolhatják az egyetemen működő párt- szervezetet, mivel azt áthatja a nacionalizmus szelleme, mondta. Felhívta a figyelmet, hogy ez a fajta magatartás sem a romániai magyar nemzetiségnek, sem a magyarországi munkásosztálynak nem válik a javára.

A magyarországi eseményekről értesülve a romániai diákok nagy része elérkezettnek látta a pillanatot, hogy kifejezze szolidaritásukat magyar kollégáikkal. A legaktívabbak a kolozsvári és bukaresti egyetemisták voltak, majd őket követte Temesvár, itt került sor a legnépesebb tüntetésre, a legmerészebb felszólalások itt hangzottak el. Itt is történt a legtöbb letartóztatás, több mint háromezer hallgatót vittek el, közülük 31 egyetemistát és tanársegédet ítélték kemény börtönökre. A bukaresti tüntetések valamivel visszafogottabbak voltak, de mivel az ország fővárosáról volt szó, itt is kemény megtorlás következett.

Valamivel zavarosabbak voltak a iași-i, illetve a brassói tüntetések, az előbbi nacionalista felhangokat kapott, inkább a bukaresti, kolozsvári és temesvári kollégákkal való szolidaritási akciónak számított, nem pedig Budapesttel. Erdély szívében, Kolozsváron viszont a képzőművészeti főiskola, illetve a protestáns teológia elsősorban magyar nemzetiségű hallgatói a falra festett üzenetektől a karjukon hordott gyászszalagokig sokféle tiltakozási formában félreérthe-

NAGY GYULA/FORTEPAN

tetlen jelét adták szolidaritásuknak, ami természetesen nem került el a Szekuritáté figyelmét sem. Itt is többeket letartóztattak. Végül 35 személyt ítéltek el, a kivizsgálások, perek a következő év tavaszáig húzódtak el.

Bár a létszámot tekintve lényegesen kevesebben vettek részt, de nagy bátorságról tettek tanúbizonyságot más, zömében erdélyi városokban, községekben tartott spontán tüntetések résztvevői is: szórólaponkát osztogattak, épületek falaira írták fel üzeneteiket, a kommunizmus atyjainak képeit, szobrait semmisítették meg.

A hatóságok sem ültek karba tett kézzel, a retorziókra elsősorban a Magyar Autonóm Tartományban került sor, ahol megalakult a Nemzeti Felszabadítási Bizottság, ennek hangadóit, több mint 60 személyt, letartóztatták, köztük 3-at halálra ítélték, a többiek életfogytiglant, illetve 8–25 év börtönt kaptak.

Itt kell említést tenni a román katonaság sorában jelentkező szolidaritási akciókról is, a 644 esetből az egyik különösen figyelmet érdemel: Teodor Mărgineanu őrnagy parancsot adott a Borgóprundon állomásozó tankegységek mozgósítására, hogy kimenekíthessék a politikai elítélteket a szamosújvári börtönből. A fiatal tisztet halálra ítélték, az ítéletet végre is hajtották.

Hruscsov november eleji bukaresti látogatása, az orosz katonaságnak a november 4-ei magyarországi beavatkozása, Kádár János hatalomátvétele egyértelmű jelei voltak annak, hogy a magyar forradalmat nem lehet győzelemre vinni, hogy az igazi reformok ideje még nem érkezett el. Ami pedig Romániát illeti, a magyarországi események hatására, azoktól megriadva, a hatóságok érdekes módon rögtön találtak forrásokat a lakosság jobb ellátásának biztosítására, béremelésekre, szociális segélyekre. A parasztság helyzetén azzal igyekeztek enyhíteni, hogy felszámolták a kötelező kvótarendszert.

Bár nem beszélhetünk a magyar forradalomnak általában a román társadalomra gyakorolt közvetlen hatásáról, a bukaresti vezetés épp elég tanulságot levont a magyarországi eseményekből, ami mindennekelőtt az értelmiség, az egyetemi szféra iránti óvatosságban, bizalmatlanságban nyilvánult meg. Újra beindult az egyetemi tanárok, hallgatók társadalmi származásának ellenőrzése. 1957 márciusának első napjaiban a Bolyai Tudományegyetem elkészít egy olyan jelentést, amely az intézet professzorai, tanársegédei körében végzett vizsgálat következtetéseit tartalmazza, nem feltétlenül szakmai hozzáértésüket, sokkal inkább a párthoz való lojalitásukat, a magyar forradalomhoz való viszonyulásukat elemezték ki. Azok, akiket a jelentés elmarasztalt, rövid időn belül szinte kivétel nélkül kikerültek az egyetemről.

A magyar oktatási hálózat és kulturális termékek jobb ellenőrzése érdekében a művelődési minisztérium keretében létrehozta a kisebbségekkel foglalkozó igazgatóságot, amelynek élére Bányai László, a Bolyai Tudományegyetem 1952–1956 közötti rektora került. Bányai különösebben nem élvezte a magyar értelmiség szimpátiáját,

akik a bukaresti hatalom kiszolgálójának tartották a volt rektort. Az is köztudott volt, hogy Bányai nem riadt vissza a besúgástól sem, ha szakmai előmenetele megkívánta, sok elismert magyar értelmiséginek tett addig is keresztbe. Nem véletlenül állt a bukaresti magyar nagykövetség jelentésében, hogy Bányai a magyarság árulója, akinek kezéhez vér tapad.

Ezzel egyidőben Robotos Imrét, az Előre főszerkesztőjét kirúgták a pártból és menesztették tisztségéből, amiért megtagadta, hogy 56 októberében közzétegye a lapban a Simó Géza gyár munkásainak a magyarországi munkásokhoz intézett levelét. A magyar forradalom elfojtását követő egy év alatt különben mintegy 400 személyt fosztottak meg párttagságától. Kolozsváron, 30-at Marosvásárhelyen. Tisztségükhöz méltatlan viselkedés miatt csak a Magyar Autonóm Tartományban 12 papot tartóztattak le, több mint 120 tanár, tanító vesztette el állását „jobboldali nézetek” miatt.

A 56-os forradalom romániai „kihatása” számokban a következőképpen mutat: 1956 végétől 1959 őszéig több mint 20 ezer letartóztatásra került sor, közülük 10 ezer személyt – többségük diák, egyetemi hallgató – el is ítélték a különböző koncepciók perek során; 45 esetben mondtak ki halálos ítéletet, amit végre is hajtottak.

Bár a Magyar Autonóm Tartományban nem voltak annyira nyilvánvaló szolidaritási akciók, mint például Kolozsváron, a bukaresti hatóságokat egyre jobban foglalkoztatta ennek a közigazgatási egységnek a felszámolása. 1957 októberében fel is merült a Központi Bizottságban az ország területi-közigazgatási átalakítása, a megerendszer bevezetése. Az esetleges ellenreakciók megelőzésére a KB plenáris ülésén az egyik legfőbb napirendi pont nem véletlenül a párt nemzeti kisebbségekre vonatkozó politikája volt, dicshimnuszok hangzottak el a „nagyszerű” eredményekről, ezt bizonyítandó több magyar származású elvtársat léptettek elő fontos tisztségekbe. Fazakas Jánoson kívül, aki már akkor miniszterelnök-helyettesi tisztséget töltött be, kormányzati tisztséget kapott Gere Mihály, a Magyar Autonóm Tartomány egykori vezetője, a KB titkára, Péterfi István, a Bolyai rektor-helyettese, elismert tudományos kutató az államtanács alelnöki tisztségét kapta meg. Mint ilyen, rá hárult a tervezett területi-közigazgatási változások bevezetése, ezzel elaltatva minden gyanút a Magyar Autonóm Tartomány felszámolásával kapcsolatban.

Az RKP nagy figyelmet kezdett fordítani a magyar értelmiség és oktatási intézmények tevékenységére. A tanügyminisztérium és a regionális tanfelügyelőségek széleskörű ellenőrzésekbe kezdtek a magyar iskolákban, vaskos jelentések készültek a tanárok káderdossziéiról, a magyar diákok román szókincséről, mindenről. Nagy „leleplezések” történtek egyes magyar nyelvű tankönyvek ideológiailag „káros” tartalmát illetően. Különösen a tizedikesek szöveggyűjteménye keltett felháborodást, amely nacionalista érzelmeket, a magyar haza és nem a Román Népköztársaság

NAGY GYULA/FORTEPAN

iránti szeretet propagálta. Döbbenetes, ahogy ezek a jelentések igyekeztek a legártatlanabb fogalmakba, tulajdonnevekbe, szókapcsolatokba sértő szándékot belemagyarázni. Ez mindenestre jó ürügy volt arra, hogy kiterjessék az RKP KB propaganda osztályának hatáskörét, és megszüntessék a tankönyvkiadó kolozsvári szerkesztőségét.

A Bolyai Tudományegyetem tanárainak és hallgatóinak 1956-os tüntetése újra rádöbbenette a hatalmat arra, hogy van még egy olyan szegmense a társadalomnak, amelyre a párt ellenőrzése nem terjed ki elég hatékonyan. A tüntetéseket követő letartóztatások, egyes tanárok, diákok menesztése, a vég nélküli politikai-ideológiai lelkigyakorlatok, a közigazgatási és politikai vezető tisztségekben elrendelt cserék még mindig nem hozták meg a kívánt eredményt. Továbbra is létezett elsősorban a diákok részéről ellenállás a párt manipulációs, betörési kísérletei ellen. Egy példa: a Bolyai Tudományegyetem történelem-filológia szakán a kommunista ifjúsági szervezet 1958. október 22-i ülésén a magyarországi ötvénhatos események elítélésére tett kísérletek „megengedhetetlen” reakciókat váltottak ki. Bár megvolt a pontos forogatókönyve a felszólalásoknak, a gyűlés heves vitába torkollott, egyesek azt is megtagadták, hogy románul szólaljanak fel. A 11 órás ülésre meglehetősen feszült légkörben került sor.

Ilyen körülmények között beindult a kemény propaganda a külön magyar és külön román egyetem fölöslegességének „tudatosítására”. Romániában a nemzeti kisebbségi probléma megoldódott, állította a párt, az etnikai szegregációt tehát semmi nem indokolja, a kolozsvári felsőoktatási helyzet anakronisztikus. A két egyetem egyesítésének kezdeményezését nyilvánosan a diákszövetségek 1959-es országos konferenciáján jelentették be. Március 3-án a kolozsvári magyar színház termében tartott gyűlésen, amelyen szép számban vettek részt mind a Babeş, mind a Bolyai egyetem tanárai és diákjai, és maga Athanasie Joja tanügyminiszter is jelen volt, valamennyi felszólaló a két felsőfokú oktatási intézmény egyesülésének előnyeit emelte ki.

1959 egész tavasza ilyen gyűlésekkel telt el, az egyetemek egyesítésével Nicolae Ceauşescu biztatta meg, aki akaratérvényesítő képességeit már sikerrel kipróbálhatta ennek előtte, az erőszakos mezőgazdasági kollektivizálás során. Azt a néhány személyt, aki az egyetemek egyesülése ellen mert szót emelni – Fazekas János, Balogh Edgár, Nagy István, Szabédi László stb. – hamar elhallgattatták különböző fenyegetésekkel, ideológiai zsarolással. Április 18-án Szabédi László, akit arra köteleztek, hogy vonja vissza állításait, inkább önkézzel vetett véget életének.

Az egyesülési terv része volt a romániai tanügy látszólagos reformjára vonatkozó átfogóbb stratégiának, amelynek legfőbb célja azonban nem volt más, mint a magyar oktatási intézményeknek román tanintézetekbe való beolvasztása, kétnyelvű iskolák létrehozása azon a címen, hogy ezáltal is segítsék a magyar diákok körében a román nyelv jobb elsajátítását, és – nyilván – megtörjék a magyar identitást.

1959. június 26-án a két egyetem tanárainak ülésén tudomásul vétetett az egyesülésre vonatkozó döntés, a felszólalók – románok és magyarok egyaránt – egyemberként álltak ki a párt „bölcs” politikája mellett. Az RKP KB-jához és a minisztertanácsához intézett távirat felolvasására Balogh Edgár kérték fel.

Sztálin 1953-as halála és a fordulat következményei – amelyek az 1956-os magyarországi eseményekben kulmináltak – a szocialista államokra nézve, Romániában nem eredményeztek jelentős változásokat, inkább afféle „megelőző intézkedéseket”. Ezekben az években például a történezszekeket alapos „felügyelet” alá helyezték, mivel gyengének tartották felkészülésüket a marxista tanokból. „Átnevelésük” része volt azoknak az új ideológiai megalapozottságú törekvéseknek, amelyekre később a kommunista rezsimet végnapjáig jellemző nacionalista diskurzus is épült.

Lucian Nastaşă
(fordította Székely Kriszta)

NAGY GYULA/FORTEPAN

Egy mondat – egy év a Bolyain (1956-os mozaik)

■ Három vershez fűződő emlékeim – a *Levegőt!*, az *Egy mondat a zsarnokságról* (József Attila, Illyés Gyula) és a szilágyvidomokosi *Ez a nyár* jelent nekem az elhatározóan fontos hármat – 1956 negyvenedik évfordulóján egyfajta önvizsgálat megfogalmazását teték számomra lehetővé. Persze tudom, a kérdés ezzel nincs lezárva; Páskándi Gézáét hallgatva most újra (sajnos, csak a tévében – hetvenéves volna, ha élne) fölülök az egyetemi közös élmények, majd a börtönei idején nélküle megélt évek – és újratalálkozásunk, szerkesztőségben, baráti társaságban Bukarestben, Szatmáron, Kolozsvárt (majd Budapesten). A Diákszövetség külön téma. Gézáának a vádemelés során, a perben terhelő adat (a Filológia Karhoz benyújtott javaslatok okán). Hát nekem? – kérdezem magamtól, amikor most kezembe kerül egy „Elismerő levél”, 1957. június 26-ról, melyben a Bolyai Tudományegyetem Diákszövetségi Tanácsának elnöke (Farkas Magda) fejezi ki megbecsülését és köszönetét Kántor Lajosnak, a Diákszövetségi Tanács titkári feladatköre eredményes betöltéséért.

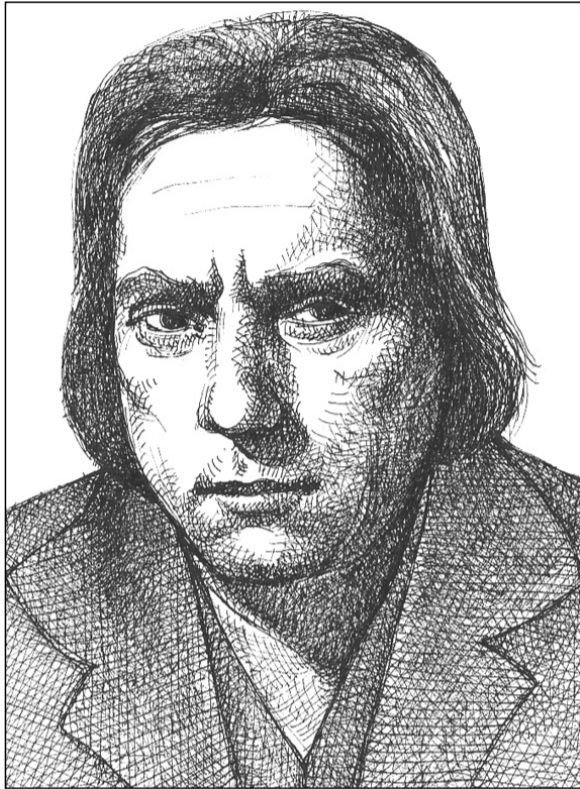
2003 májusában írtam le ezeket a sorokat (*A kapu* című könyveméből idézhetem); most, a magyar október – és a rá következő szomorú november – 60. évfordulóján Géza a nyolcvanhatadikán is túl volna. Évfolyamtársak voltunk 56-ban (noha ő bő három életévvel járt előttem), a Bolyai magyar szakos hallgatóiként sok közöset éltünk meg, nem éppen egyformán. Páskándi Géza az erdélyi (romániai) magyar költészet nagy reménysége, már elismert lírikus – messzeemenően tudatában volt ennek –, én jelentős ösztöndíjjal jutalmazott éltanuló, publikálni kezdő kritikusként, ráadásul az egyetemi, 1956/57-es évkezdettől diákszövetségi vezető funkcióban. Ami akkor a kulturális és szociális, részben a tudományos diákmunka új szervezeti lehetőségét ígerte, sőt kezdte megvalósítani – a háttérbe szoruló IMSZ-KISZ politikai szervezetnél fontosabbá, jövősebbé válva –, hogy aztán pár év alatt belesüllyedjen a jelentéktelenségbe, és megkapja (már nem a mi időnkben, szerencsére) a Kommunista Diákszövetség nevet.

1956 ugyanúgy januárral kezdődött, mint 1955 vagy 1953 (Sztálin halálának éve), következképpen vizsgáztunk. Nézem az egyetemi indexemet (carnet de student), a másodév első szemeszterét, angol nyelvből, románból, dialektológiából és kortárs magyar nyelvből voltak a vizsgáink; a második félévben, májusban és júniusban hozzájött a felvilágosodás magyar irodalma, a világirodalom, a pedagógia, de az orosz nyelv és a marxizmus-leninizmus is mint külön tantárgy. (Páskándi majdani elítélésének okai közt nyilván szerepel a két utóbbi egyetemi tárgy kötelező oktatásának eltörlésére tett javaslat.)

Még egy 1956-os oktatási érdekesség: a hét egy napján (hétköznap) a fiúk kötelező katonai oktatáson vettek részt; mi együtt voltunk a bolyais történelemszakkal, a képzőművészeti és zenész főiskolai hallgatókkal. Amikor véget ért az Arany János utcai épületben a tisztek vezette óránk,

lesétáltunk a Marianum épületébe, ahol a bölcsészek és a történelem szakosok előadásai, szemináriumai zajlottak. Jól emlékszem, ezeken a sétákon információkat cseréltünk, vitatkoztunk, főképp Várhegyi Istvánnal, a nálunk idősebb, tapasztaltabb diákkal. (Várhegyi mint a Történelem-Filológia Kar diákszövetségi elnöke lett az egyik perben a

ber 2-i lapszámot is kikézsítette a román posta, benne Illyés Gyula korszakos versével (*Egy mondat a zsarnokságról*), Tamási Lajos verses tudósításával (*Piros a vér a pesti utcán*). Persze a Szabad Kossuth Rádióból már hallhattam a történekről, hallgathattam a szövegeket. (Nemcsak itthon, esténként tapadtam a rádióra, hanem a délelőtti előad-

Páskándi Géza (Muhi Sándor rajza)

fő vádlott.) De ha emlékeim nem csúsznak össze, még előbb a nyári egy hónapot leszolgáltuk a bélesi kaszárnyában. Fényképek őrzik korai katonáskodásunk csendesebb pillanatait. Uniformisban, katonasapkával a fején Géza áll a mi rajunk (a „grupa”) közepén, tőle jobbra Lászlóffy Ali meg én, a bal szélén Jancsik Pali. Hangfelvételtől nem tudok, így csak a fülemben maradt meg káplárunk kiáltozása, „Páskándia Gheorghe”-t próbálta előteremteni, hogy velünk együtt jöjjön a kantinba, mosogatni.

Nem az egykori tanárainkkal szemben megnyilvánuló hátláltság mondatja velem, hogy legalábbis irodalmilag, de társadalomismeret tekintetében is legjobb iskolámat 1956-ban azok a magyarországi folyóiratok, hetilapszámok jelentették, amelyeket a Marianum épületében, a díszterem sötét (azóta felszámolt) erkély-részén lehetett kézbe venni, például az *Új Hangot*, a fiatalok lapját; itt ismerkedhettünk Juhász Ferenc és Nagy László verseivel. Az *Irodalmi Újságot* nem ott kellett olvasnom, már 1954-ben, végzős diákként (tizenhét évesen) rendszeresen megvásárolhattam a Deák Ferenc utcai újságos boltban, kifutva a nagyszünetben Petőfi utcai iskolánkból (osztálytársam, Székely Jancsi apja félretett nekem egy-egy példányt). Nem sokkal később előfizetője lettem az *Irodalmi Újságnak*, és egy más világ lehetőségét érezhettem meg, mint amiben éltünk, az olyan cikkekből, mint például a Háy Gyuláé volt Kucsera elvtársról (*Miért nem szeretem?* 1956. október 6.) vagy Déry Tibor prózáiból. Hogy a romániai megtorlások bekövetkezése előtt valami itthon is oldódóban volt, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy még a novem-

sok óráiban, tantermünk helyett a marianumi volt kápolna kulcsával a zsebemben; a szakszervezettől a Diákszövetség használatába került az alagsori helyiség, az öreg Orion pedig jól szolgált.)

Még egy fontos előzményre emlékeznem kell: 1956. májusi, háromnapos utazásunkra. A debreceni Kossuth Lajos Egyetem meghívására a Bolyai kultúr csoportjai voltak a meghívottak; Adorjáni Dezső (aki nekünk az orosz tanító, ügyvédként megjárva a háborús fogságot, foglalkozást váltott) vezetete lelkes karnagyként az egyetemi kórust, Kodályt, Bartókot, Bárdos Lajost énekeltünk. És három napon át ismerkedtünk debreceni diáktársakkal, barátságok szövődtek, új könyveket kaptunk ajándékba. Azóta is féltve őrzöm Illyés Gyula *Kézfogások* című kötetét. (Rózsa Bandi, aki hónapok múlva megismerte a kádári korszak börtönét, 1956. szeptember 7-i dátumot írt a könyvben, még a forradalom előtt Kolozsvárra látogatva.)

És megkezdődött az 1956/57-es egyetemi év. (Előtte egy nyár végi, a kapubejáratnál kifüggesztett, alakuló diákszövetségi ígéretek emléke: a jövő nyáron balatoni üdülés. Hát nem lett.) Október elején Tamási Áron látogatása a bölcsészeti karon, hatalmas tömeg a díszteremben, az erkélyen is alig fértünk. Hogy az évfolyamtársak közül ki hol állt, nem tudom felidézni, csupán annyit: Miess (Ritoók) Jancsi nyilván lent, valahol elől, az egy évvel fölöttünk járó Láng Gusztival együtt, az irodalmi kör vezetőiként ők voltak Tamási meghívói. Páskándi Géza alighanem hiányzott a teremből, Lászlóffy Ali viszont már nyilván Budapesten volt, rokon látogatására indult – számára ott kezdőd-

dött (folytatódott) a „damaszkuszi út”, ahogy ezt szerkesztői kéresemre a *Korunk* 1996. októberi számában emlékezetesen megörökítette. A mozaik lényeges részeként átmásolok – az 1956. október 24-re, valamint a novemberre dátumozott forradalmi verseit bevezető szövegből – egy történelmi súlyú passzusz:

„...nyiladozó értelmünk a természet lefoghatatlanságának, lefékezhetetlenségének jóvoltából cenzúrázhatatlan irányba is elkalandozhatott ugyanazokon a csapásokon, egyetemi, tudományos, dialektikus, történelmi és materialista világgépet akartak kialakítani bennünk, hogy (mint a világ minden régi és új vallása) feltétlen uralmat biztosítsanak, irányíthassanak, manipulálhassanak – s ez sem ment, mert a logika (ha már megtanítják) s a gyermekszáj (amíg rá nem ijesztenek kellőképpen s »illegalitásba«, hallgatásba, föld alá, nyelv alá nem kényszerítik) kellemetlen kérdéseket tesz fel, melyekre ha nincs kielégítő válasz, az ifjú Saulusok elindulnak egy örök damaszkuszi úton. A »marxista szemináriumokon« a mi évfolyamunkon ezek szerint már úgy '54-ben elkezdődött »ötvenhat«, amikor Páskándi Géza, Kovács Julcsa, Kántor Lajoska meg Lászlóffy Arika olyan hülyeségeket mert keresztkérdésként bevetni, hogy a tanszemélyzetnek felakadt a szeme, lévén tapasztaltabb és jobban tudatában a következményeknek. A »következők« mégis csak a pesti utcán léptek fel igazán az életben (s a naplómban, mely nyilván '89 után se »szabadult« életünk, ifjúságunk egész fogolylevéltárával egyetemben a Big Brother átkeresztelt intézményéből), azokban a hetekben, amikor rohanva és hasra vágódva ismerhettem meg Budapestet, élő és mozgó célpontként gondolhattam ki s vettem papírra azokat az ügyetlenkedő verseket, melyek láttán Bányai főhadnagy elvtárs kimutatott a szürkülésben a novemberi fákra, mondván: Reggelre ott fogsz lógni, fiam.” (Annyi L. A. tévedése, hogy 1954-ben Páskándi még nem volt évfolyamtársunk, 1955 őszén kerülhetett hozzánk.)

És nagyjából a budapesti október, a forradalom napjaival egy időben megkezdődtek a Bolyai fakultásain a diákszövetségi jelölő gyűlések, így a Történelem-Filológián is. En jelen voltam persze, mint az egyetemi bizottság titkára, sőt ott helyben javasoltam egy tagot a kari diákszövetségbe: Lászlóffy Aladárt, akit (távollétében) meg is választottak. Évfolyamunk egyéb „szereplősei” közül természetesen a Páskándi Gézáé maradt többszörösen emlékezetes – noha ő „csak” beküldött szövegével volt jelen a felszólalók között. Tófalvi Zoltán alaposan dokumentált tanulmányából (*A Páskándi Géza-dosszié*. *Korunk*, 2007./9.) és dokumentumközléséből rekonstruálhatjuk az október 24-én elhangzott javaslatokat („Tisztelet diáktársak, kedves barátaim”), illetve Géza ugyancsak a Szekuritáté birtokába jutott feljegyzéseit.

Legalább jelzésszerűen érdemes kiemelni néhányat az 1957. március 19-én (a volt Uránia cukrászdában, a diákok által Botányosként emlegetett helyiség-

ben) letartóztatott és hat évi börtönre ítélt Páskándi „bűneiből”, hogy fogalmat alkosson az utókor olvasó a párt- és belügyi hatóságok félelmeiről: mi kellett, mi volt elég hat évre szóló bírósági ítélet kiszabásához. Mindenekelőtt a diákszövetségi vezetők kiválasztásának szempontjaira tért ki, a „leghetesebb, vezetésre leginkább alkalmas, szellemileg nagyon fejlett” diákokra szavaztának, akik képtelenek arra, hogy „hajlongjanak, bólogassanak”. A Diákszövetség belső autonómiáját hangsúlyozta, majd fölvetette az ösztöndíj- és tandíjrendszer kérdését, a diákok óraszámát, a kötelező óralátogatást, „a még mindig vajdó Bolyai újság kérdését”, a Móricz Kollégium újrászervezését, a diákutazásokat. („Örömmel látjuk, hogy éveket tartó elzárkozás után kiröppenhetünk ismét a világra: okulni, látni és tapasztalni, hogy aztán alkotó gondolatoktól megtermékenyülve térjünk vissza hazánkba, tudományágaink körébe.”) A „feljegyzések” bővebben foglalkoznak a kötelező, a választott, a fakultatív tárgyak egymáshoz való viszonyával, itt találkozunk az orosz nyelv és a marxizmus meg a politikai gazdaságtan további (részleges) jelenlétével az egyetemen – de nem a kizárásukkal!

A nálunk „kisebkek”, a magyar szak második- és elsőévesei 1956 októberében-novemberében ugyancsak bekerültek a szórába. Persze a kari elnökségbe beválasztottak elsősorban. Értelhető módon az utókor közvélemény figyelmébe a leginkább Szilágyi Domokos „ügye”, megfigyelése (és beszerzése került. (Ezzel kapcsolat kételyeit legutóbb Tófalvi Zoltán fogalmazta meg a *Korunk* titkosszolgálati dossziékkal foglalkozó, 2014. januári számában és a *Titkosan – nyíltan* című KompPress-kötetben.) Egyelőre a legtöbbet, alighanem a legfontosabbat *A költő (rég és új) életeiből* (Kriterion, 2008.) tudhat meg az olvasó Szilágyi Domokosról, költészete kétségbe nem vonható, a 20. századi magyar irodalom egészében kiemelkedő értékről és az ember kiszolgáltatottságáról. De kortörténeti értékű a Várady Emese hagyatékát nyilvánosságra hozó könyv is (nem utolsósorban Szilágyi Domokos- vonatkozásban), a 2012-ben Kolozsvárt kiadott *Tartozás*.

A sokféle tartozás(unk) mindmáig egyik legjelentősebb dokumentuma azonban Illyés Gyula verse, az a bizonyos, 1956-ban megismert, hosszú „egy mondat”, a zsarnokság mindenüvé behatoló lényegének költői kimondása; a „hol zsarnokság van, / ott zsarnokság van” ugyanis számtalan helyzetben folytatódik

nemcsak a szögesdrótnál,
nemcsak a könyvsorokban:
szögesdrótnál jobban
butító szövegekben

Az 1956-os történet teljessége, például a Bolyai Egyetemé, nem írható le egy mozaikban (amelyből hiányzik a Házsongárd, a börtönre ítélték névsora, a diákok és tanároké, Szabédi László tragédiája). Az emlékezés, a fölfejtés még csak nem is a legújabb évforduló feladata.

Kántor Lajos

Erdélyi szépírók és képírók, akik Budapesten élték át a forradalmat

■ 1. Pomogáts Béla erdélyi irodalomtörténetében az egyik alfejezet ezt a címet viseli: *Az ötvenhatos magyar forradalom hatása*. Tömör összefoglalása ez mindazoknak a közleményeknek, feljegyzéseknek és visszaemlékezéseknek, amelyeket a forradalom eseménytörténetét Budapesten átélte erdélyi alkotók hagytak az utókorra. Hogy kik is? Magam is személyesen ismertem még Kós Károlyt, Jancsó Elemér professzort volt az egyetemen, Lászlóffy Aladár pedig már elsőéves egyetemista koromban kitérített figyelmével – de az ezredfordulóig egyikükről sem tudtam, hogy ők is „ötvenhatosok”. Miként az ’56-ért börtönt viselt Páskándi Géza, Dávid Gyula, Páll Lajos, Balázs Imre festőművész és megannyi társuk. Páskándiról többször írtam, Dávid Gyulát irodalomtörténeti pályám egyengetőjeként tisztelem, Balázs Imre baráti közreműködése nélkül sosem tudtam volna beindítani a nagyzerindit és a homoródszentmártoni művésztelpepet... Mindezt azért említem, mert magánbeszélgetéseinkben sosem került szóba ’56. Mi több: szűkebb családuknak sem. Holott a ’45-ös román–magyar határon átszökött Cseke Mózes nagybátyám – golyók füttyültek mellett! – egyike volt azoknak a tehérgépkocsi-vezetőknek, akik az október 23-án ledöntött Sztálin-szobrot a Rákóczi út és a Nagykörút kereszteződéséhez hurcolták. Minek következtében később belülről ismerhette meg az Andrásy úti terrorviszonyokat. Az akasztás az ő esetében elmaradt, a kocsi kísérelése nem – állítják Budapesten élő unokatestvéreim. Akik ma sem tudják pontosan, hogy miként sikerült onnan élve kikerülnie.

A budapesti tanulmányútjáról október 5-én hazatért Dávid Gyula negyven év múltán úgy emlékezett a *Korunkban*, hogy távolléte idején Jancsó Elemér mellé nevezték ki tanársegédnek. De mint-hogy Jancsó professzor a forradalom kitörése után Magyarországon rekedt, nemcsak szemináriumokat tartott a 19. század klasszikusairól – a felvilágosodás magyar irodalmát is neki kellett előadnia. Széles Klára 2007-ben azt írja Lászlóffy-monográfiájában, hogy a tizenkilenc éves költő „éppen a kritikus 1956-os októberi napokban érkezik Pestre [...]”, s közvetlen szem- és fültanúja lesz a kiobbano forradalomnak”. Kántor Lajos úgy tudja – el is mondta 2012. október 23-án délután a Kolozsvár Társaságnál –, hogy december közepe táján indult haza, többek között a budapesti események hatására írt verseinek kézírataival, de a vámnál a Szekuritáté „hálózába” került.

Hetek teltek el, de Jancsó Elemér „kint rekedéséről” semmi érdemlegeset nem sikerült megtudni. Kutatói ösztönöm azonban azt súgta, hogy újabb források után kutassak. És az Erdélyi Múzeum-Egyesület Lakatos utcai gyűjteményében értékes leltre bukkantam. A Jancsó fivérek sógorának, Rohonyi Vilmosnak (Rohonyi Zoltán irodalomtörténész édesapjának) a hagyatékában megtaláltam Jancsó Béla 1955 és 1959 közötti naplóját.

Az 1956. december 19-i bejegyzésben ezt olvastam: „Reggel 8 óra 1 perckor Elemér megjelenik az üvegajtóban fekete kucsmában, új drapp télikabátban... Hála Istennek, hogy itthon van. Kimondhatatlan lelki nyomás alól szabadultunk fel.” Kiderült, hogy a forradalom kitörésének híre Pécsen érte. Rögtön fel akart menni Pestre, holott a vonatok már nem jártak. Egyik rokona falura vitte. November 25-én került fel újból Pestre, a Royal szállóba, ahol megszenesedett, felismerhetetlen holttesteket húztak ki épp a romokból. Ruhái, jegyzetei 90 százalékban elpusztultak. Az MTA kártalanítást fizetett, és abból tudott téli ruhát csináltatni magának.

A román határátlépéskor tehát nem volt, amit elkobozni Jancsó Elemértől. Az Árpád úti belügyesek utóbb mégis kifaggyatták: milyen „veszedelmes” kiadványokat hozott Pestről? Kós Károly a Magyar Építészeti Múzeumban hagyta „az esemé-

nyekkel szinkronban lejegyzett, kronologikusan rendezett naplóját”, a Lászlóffy viszont ’89 után sem szabadult ki Big Brother átkeresztelt intézményéből. Hogy fél kötetnyi verset írt Pesten, arról is négy évtized múltán szerezhetett tudomást az irodalom világa. Kuszto Endre ’56-os helyszínrajzait felesége, Szabó Pirokska zenetanár mentette át az utókor számára, szerencsés hazajövetelük után.

Hogy Nagy Imre *Vihar* című festménye jóval több, mint megszokott természeti jelenség, arra Sütő András figyelte fel először. Mire a mester így szólt: „Tudod, mi ennek az igazi címe? Ha tartani tudod a szádat, megmondom: 1956. Csak meg ne tudják ezek a banditák.”

2. Jancsó Béla eddig ismeretlen naplójeljegyzéseiből kiderül, hogy testvéröccsének nem ez volt az első magyarországi útja 1956-ban. Május elején már járt a Kossuth Lajos Tudományegyetemen a Bolyai Egyetem hallgatóinak debreceni bemutatkozása alkalmával. A magyarázatot Kós Károly levelezéséből és Kántor Lajos Lászlóffy-kötetéből egyaránt tudható.

Ami nem, azt némiképp pótolhatja Jancsó Béla naplója. A június 9-i bejegyzésben olvassom: „Este Jókai: *A kőszívű ember fiai*. [...] A II. felvonás a regény egyik csúcspontján kezdődik, mikor Baradlayné (Orosz Lujza) hazatéríti a forradalmi Bécs körülvárosú huszárokkal Richard fiát. Szépen játszottak. Jenő (Horváth Béla) nagyon megragadott mindenkit, tragédiájánál néma lett a csend. Nagy emberi és magyar mondanivalói lenyűgöztek mindenkit.”

Kós Károly ezt jegyezte fel a forradalom kitörésekor: „A Sztálin-szobor ledöntése és behurcolása 3 teherautóval a Rákóczi út [és] Nagykörút kereszteződéséhez és szíjjelverése ott.” A szobor ledöntését Kuszto Endre vázlatfüzete is megörökítette, miként a *Székelyföld* 2006 októberi számának címlapja is tanúsítja. A Sümegi Györgynek adott interjújában a látvány mögötti érzelmek sísteregnek: „Október 20-án, szombaton érkeztünk Pestre. [...] Október 23-án [...] bementünk a városba. A Keleti pályaudvarnál már óriási tömeg gomolygott, a villamosok nem tudtak továbbmenni. [...] Végül is beálltunk a sorba, és a Sztálin-szoborhoz kerültünk, a Felvonulási térre. Akkor már sötét volt.

A szobor leemelésével kínlódtak, és hegesztőpisztolyokkal vágta körbe a csizma felső szarvánál, mert nem tudták kiemelni. [...] Szikráztak az acélkötelek, ahogyan megfeszültek. Aztán kiemelték – és nagyon erős, hangos zajjal, robajjal ledől. Az öntvény rettenetes suppanását még később álmomban is hallottam.”

Jancsó Béla naplójából, 1956. november 1.: Németh László: *Emelkedő nemzet*, Nagy Imre, Mindszenty [József], Ravasz [László] beszédei.

Az 1943-as szárszói magaslatoig ívelő *Emelkedő nemzet az Irodalmi Újság* november 2-i számában jelent meg. Jancsó Béla hagyatékában is megtaláltam. Meglepő lehet, hogy Jancsó már megjelenése előtt ismerte a szöveget. Nyilván azért, mert a Szabad Kossuth Rádió november 1-jén sugározta. Akkor Erdélyben is mindenki a rádiót hallgatta. A forradalom kitörésekor Tóbiás Aront is beválasztották az ötagú szerkesztőbizottságba, és ő a Magvető Kiadó szerkesztőjeként az *Égető Eszter* kiadása kapcsán már ismerte Németh Lászlót. Tóbiásnak is köszönhető tehát, hogy Jancsó Béla megjelenése előtt örülhetett az *Emelkedő nemzet* határokon átsugárzó üzenetének:

„Az elmúlt hét azért volt óriási élmény a számomra, mert ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett. Hiszen nem mondom, voltak jelek rá eddig is. Még a tömlöcszerű elzártágban élő elfeledett ember is érezte, hogy az ifjúságból más levegő csap fel, mint kortársai közül. De hogy a nemzetgyőtrésben, megaláztatásban így összeforrt, tehát diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.”

Zsögödi Nagy Imre ’56-os íróportréit Sümegi György tüzetesen elemezte, így a Németh László-rajzot is. Magam is megerősíthetem az író legkisebb lányának, Németh Ágnesnek a véleményét: autentikusnak tartja a szenvedést, megrendültséget és elbizonytalanodást is kifejező alkotást. Amit a rajzon olvasható Németh László-mondat is tanúsít: „Ki arcom

vonásait örökítéd, e roncs nemzethez ad-hatsz-e hitet?” A kérdés aligha volt költői 1956. november derekán, mert azt fűrkészte: az *emelkedő nemzet* élménye után miben kapaszkodhatnak a levert, *megalázott nemzet* tagjai. Kuszto Endre gondolkodó embereket meg töprengő katonákat is rajzolt, búslakodó orosz katonákat meg búslakodó honvédeket. „Lekrokkiztam ezeket a mozdulatokat, amelyekben kifejeződött az a töprengés, hogy vajon most mi is lesz, hogy lesz tovább...”

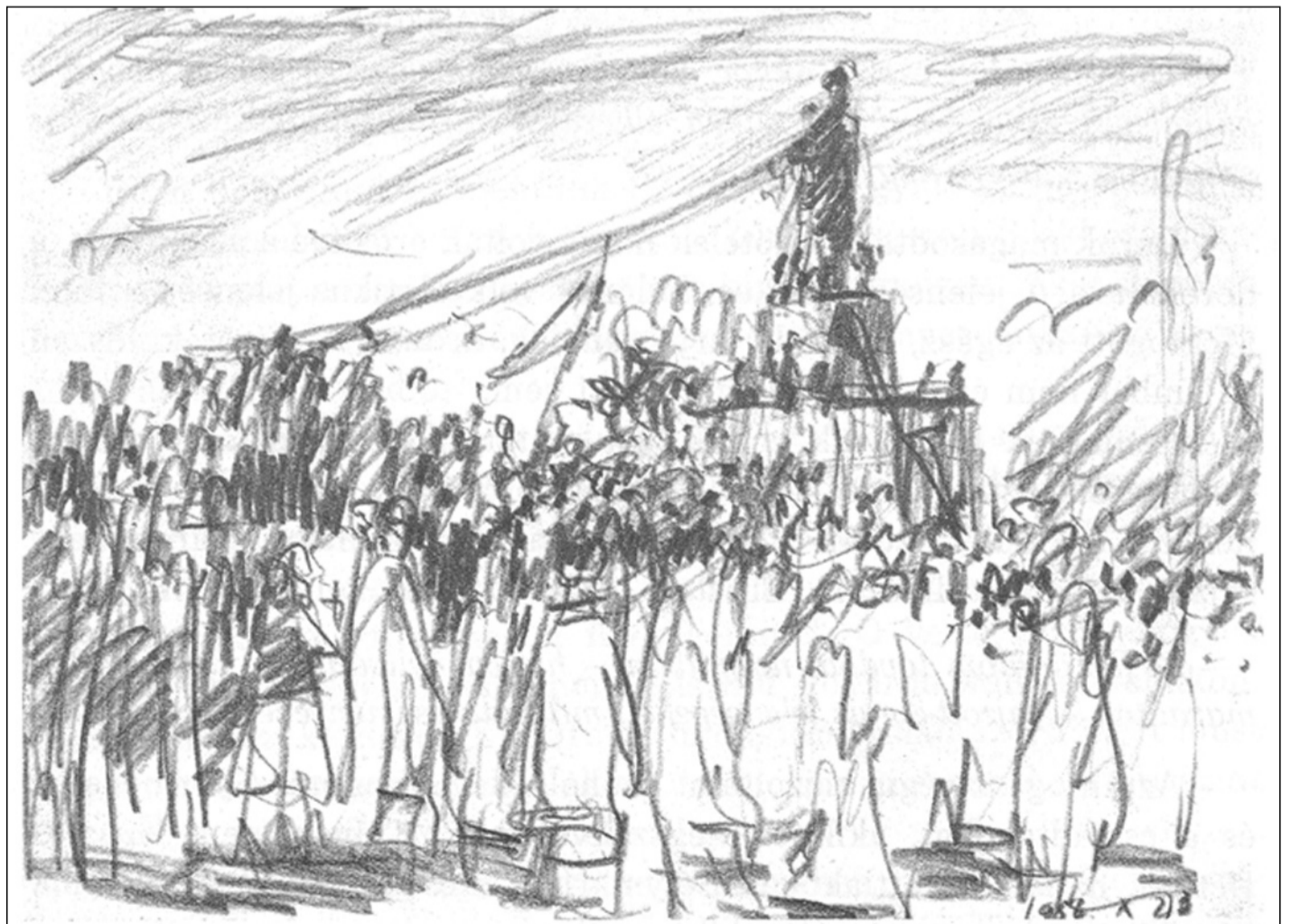
3. Befejezésként – de nem lezárásként – három idézet:

Kós Károly írta 1957. február 14-én Tabéry Gézának: „Láttam egy olyan grandiózus drámát, amilyen sem Szophoklész, sem Shakespeare, sem Madách még álmukban sem tudtak volna elképzelni. [...] Ez volt életemben a harmadik nagy nemzettragédia, melyet megéltem. És ez volt a legszörnyűbb.”

A Páll Lajos szülőföldjéről származó és életművében otthonos Király László jegyezte fel: „Páll Lajos teljes természetességgel őrizi s örökíti utódokra a rá bízott birodalmat: az utcakanyart, a színeket, a szívet-lelket búvó erdélyi tájat s történelmét, amely nem szép, csak legszebb – s néhány arcot, melyeket vagy ötezer éve ismerünk. És – nyilvánvalóan a művészi tudást, a gondolatokat, érzéseket, ezek vonzó, nyűgöző, feledhetetlen gubancát, mindent, ami azzá varázsol, búvól bennünket, ami vagyunk. Teszi ezt kitaraton és hűségesen, dicsekvés és panasz-özön nélkül. Páll Lajost olvasva meg sem fordul a fejünkben, hogy mindez másképpen is lehetne. Vagyis hogy mindezt *el* is lehetne hagyni, felejtetni. A helyállók költője ő, azoké, akik erkölcsstelennek vélik a feledést. Az őrzők költője. Most is (és mindörökké), amikor kissé magasabbra, éghez közelebb költözött a korondi hegyoldal. Meglehet: onnan még távolabb látni! Több mindent lehet vigyázni. Együtt vagyunk a versben.”

Az évtizedekkel a forradalom után született Karácsonyi Zsolt költő, a kolozsvári *Helikon* irodalmi folyóirat főszerkesztője szerint „Lászlóffy Aladár egész életműve voltaképpen 1956, a forradalom emléke”.

Cseke Péter

A Sztálin-szobor ledöntése Budapesten (Kuszto Endre rajza)